

Ivana Simić⁶,
Filozofski fakultet, Niš

Jelisaveta Todorović,
Filozofski fakultet, Niš

UTICAJ KULTURE NA RAZVOJ EMOCIJA⁷

Abstrakt

U ovom radu pokušaćemo da prikažemo kako na razvoj emocija, na njihov kvalitet, intenzitet, bihejvioralnu ekspresiju, organizaciju i upravljanje utiče kultura. Namera nam je da predstavimo kako i kada biološko nasleđe koje je neosporno u razvoju emocija dolazi u interakciju sa kulturom i zajedno utiču na manifestacije emocija. Pored toga, govorićemo i o najvažnijem agensu koji utiče na socijalizaciju emocija, odnosu roditelj – dete, u kome je roditelj medijum kroz koji kultura ostvaruje svoj uticaj na razvoj emocija kod deteta.

***Ključne reči:** kultura, emocije, razvoj, odnos roditelj - dete*

Uvod

Kultura je veoma kompleksna društvena pojava i složen deo stvarnosti. U uopštenom smislu, moglo bi se reći da kultura obuhvata sve ono što čovečanstvo ne dobija kao dispoziciju, nego što stvara ili proizvodi sopstvenom stvaralačkom snagom i energijom. Kultura predstavlja, s jedne strane, stvaralački čin ili proces i, u isto vreme, ono što je u tom činu stvoreno – dakle, kulturnu proizvodnju i sam proizvod, ono što je subjektivno i što je objektivno.

---

⁶ ivanasimic@filfak.ni.ac.rs

⁷ Rad je nastao u okviru naučno – istraživačkog projekta broj 149062D koji finansijski podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

Može se reći da je kultura skup svih materijalnih i duhovnih vrednosti, koje su nastale kao posledice materijalne i duhovne investicije čoveka u prirodi, društvu i mišljenju. Osnovni smisao kulture sastoji se u tome da se olakša održavanje, produženje i napredak ljudskog društva. Kultura je prema tome najviši izraz čovekovog stvaralaštva, izraz koji je uvek, manje ili više, istorijski ili okolnostima uslovljen (Stros, Eribon, 1989).

U ovom radu pokušaćemo da bliže predstavimo kako se kultura, delujući preko našeg okruženja ugrađuje u nas same odnosno, još bliže, kako se ugrađuje u onaj najtananiji deo nas, u naše emocije. Ali, da bismo razumeli kako kultura daje svoj specifičan doprinos razvoju emocija, i na koje načine ostvaruje svoj uticaj, moramo se osvrnuti najpre na istraživanje biološke osnove emocija, a zatim analizirati kako biološka osnova i kulturni uticaj interferiraju u pogledu emocija, njihovog kvaliteta, intenziteta i još nekih karakteristikama. Odnosno, gde je granica gde biologija prepušta ulogu kulturi i može li se ta granica uopšte postaviti.

Od biološkog ka kulturnom uticaju

U našoj potrazi za saznanjima o biološkim osnovama emocija prosto je nemoguće zaobići Darvina i njegov rad. U knjizi *Istraživanje emocija kod čoveka i životinja* koju je objavio 1872. godine, a koja je nastala na osnovu zabeleški i opservacija koje je zapisivao više od trideset godina, kao najvažniji zaključak možemo izvesti da se emocije kod modernih odraslih ljudskih bića izražavaju bez obzira na to da li je to svrsishodno ili ne. Program izražavanja emocija instaliran je u naš nervni sistem tokom evolucije, i on može da deluje čak i onda kada, sa stanovišta razuma, za njegovim delovanjem nema nikakve potrebe (Outli, 2005).

Mišljenja smo da neke delove ovog nasleđenog repertoara ne možemo promeniti, ali neke možemo. Različita istraživanja su nam pokazala da se početni genetski program emocija može razvijati i prilagoditi veoma različitim varijacijama. Baš u tim varijacijama se i ogleda specifični doprinos kulture. Kao uvod u priču kojom želimo da se bavimo navešćemo primere stavova dveju kultura prema besu i agresiji.

U knjizi *Nikad u besu* Džin Brigs opisuje svoj boravak u jednoj *Utku* porodici od juna 1963. do marta 1965. g., zajednice *Inuita* koja je živela na ivici severnog polarnog kruga, u Kanadi.

Tokom svog dvogodišnjeg boravka, Brigsova je uočila da *Utku* nikada ne pokazuju ljutnju i da svaku nevolju dočekuju sleganjem ramena i osmehom. Nije primetila nikakva prebacivanja, grdnju ili bes. Svi si jedni drugima širokogruđo davali sve što su imali čak i kad su imali veoma malo. Društvena adaptacija *Utkua* slična je drugim primerima društvenih zajednica širom sveta, u kojima važi pravilo svi – za – jednog – jedan – za – sve, i čiji je opstanak neizvestan. Život *Utkua* sličan je načinu života ostalih lovaca – sakupljača, a možda i životu naših predaka, nepostojanju privatnosti i pretežno kolektivnom shvatanju vlasništva. Njihove procene su zasnovane na shvatanju da je u teškim situacijama život moguć samo ako svi pomažu svima ostalima (Outli, 2005).

Uočljiv kontrast plemenu *Utku* predstavlja pleme *Janomamo*, koje je stvorilo nešto što se veoma razlikuje od uobičajenog repertoara ciljeva, postupaka i emotivnih stanja. Kao američki domoroci, pleme *Janomamo* je genetski sličan narodu *Utku*. Oni žive u Južnoj Americi, na granici Venecuele i Brazila. Dok u životu pripadnika plemena *Utku* bes ne postoji, u životu plemena *Janomamo*, on se kultiviše.

Pripadnici ovog plemena sebe smatraju „ besnim ljudima“. Oni decu uče da budu agresivna. Kod njih samoodbrana predstavlja moralnu dužnost. U društvu zajednice *Janomamo* uobičajeno je nekoliko vrsta obračuna. U najneagresivnijem obliku, parovi učesnika naizmenično snažno udaraju jedan drugoga pesnicama u grudi, sve dok se jedan takmičar, pljujući krv, ne povuče. Postoje i krvoločniji dueli, u kojima se sukobljeni udaraju međusobno po glavi batinom (Outli, 2005).

Istorija plemena *Janomamo* se ne razlikuje mnogo od istorije Evropljana: puna je priča o zlodelima suprotne strane, raskinutih saveza, otmica, smrti rođaka koji osvetu smatraju svojom dužnošću. Može se reći da na primeru plemena *Janomamo* vidimo sopstvenu istoriju, zapravo, vidimo sebe u ogledalu, kao ljude koji se lako razbesne (Outli, 2005).

U mnogim društvima postoji ratnička kasta, koja ima poseban status i privilegije, a čija je sveta dužnost da osvaja druge grupe. Ne tako davno u Evropi su živeli plemeći koji su vodili ratove i heroji koji su se proslavili svojom sposobnošću da ubijaju druge. Ulepšane glasom pesnika, i do danas su se prenele priče o vikinškim pohodima, o kralju Arturu i vitezovima Okruglog stola: priče o ubistvima i o osveti (Outli, 2005).

Ono što bismo sada mogli reći je da kultura nije nastala samo po sebi, i da mi kao pojedinci nismo birali njen uticaj. U njoj je sadržana

istorija naših predaka, obrasci i ponašanja koji su vekovima bili potkrepljivani.

Da bismo razumeli zašto kulturni uticaji na razvoj emocija mogu biti toliko različiti, potrebno je da vidimo šta se sve inkorporiralo u njen razvoj, kakav je značaj i funkciju odigrala za dato društvo... potrebno je da „raspakujemo“ pojam kulture svakog pojedinačnog društva.

Od primera ka teorijskim pretpostavkama

Krećući se dublje u kulturno – psihološku analizu emocija najpre moramo ukazati na grešku dihotomizacije između emocija i mišljenja. U literaturi nalazimo (Ratner, 1989; prema: Ratner, 2000) da su emocije prirodni fenomeni uzrokovani biološkim mehanizmima koji su van naše kontrole, automatski, a da se mišljenje javlja pod uticajem učenja, da je kontrolisano i zavisno od kulturnih simbola i koncepata, kao i da su emocije povezane sa umetnošću, poezijom, muzikom, a da je mišljenje povezano sa logikom, naukom, računanjem. Ako samo malo dublje pogledamo, videćemo da je ovo razdvajanje pogrešno. Kada razmišljamo o nekom problemu to može izazvati u nama frustraciju, očaj ili uzbuđenje. Sa druge strane, sva osećanja zahtevaju mišljenje. Pr. ako neko oseća nezadovoljstvo pri pomisli da treba da ide na posao, to se dešava na osnovu sećanja o njegovom prethodnom radnom danu i očekivanja da će takav biti i naredni.

Zato je mnogo ispravnije reći da su emocije osećanja koja prate mišljenje, da one nikad ne postoje sama za sebe, niti da idu odvojeno od mišljenja, kao i da su i mišljenje i emocije zavisne od kognicije. Tako integrisane u kogniciju, emocije su pod uticajem kulture baš kao i mišljenje (Ratner, 2000).

Podršku za ovakva razmišljanja pronašli smo u Teoriji aktiviteta Vigotskog. Navešćemo najpre načela Teorije aktiviteta koje se tiču kulture (Vygotsky, 1997b; prema: Ratner, 2000).

Ljudske kolektivne aktivnosti kao što su podizanje dece, proizvodnja dobara, obrazovanje stanovništva imale su za cilj preživljavanje ljudi i ostvarivanje samih sebe. Kao posledica toga, one su osnova društvenih i psiholoških procesa. One su osnova za način na koji će individua postupati sa predmetima, drugim ljudima, ili samim sobom.

Praktične, društveno organizovane aktivnosti stimulišu ljude da zajedno konstruišu pojmove o stvarima i ljudima. Stoga, društveno

konstruisane i zajedničke reprezentacije pojmova, značenja ili stvari odslikavaju način na koji su ljudi ili stvari uključeni u društvene aktivnosti.

Psihološki fenomeni su konstruisani, i odslikavaju društvene aktivnosti i njima odgovarajuće kulturne pojmove. U skladu sa ovim, Vigotski kaže da strukture viših mentalnih funkcija reprezentuju kalup kolektivnih društvenih veza između ljudi. Ove mentalne strukture nisu ništa drugo do transfer socijalnih relacija u unutrašnjost ličnosti koje konstituišu osnovu društvenih struktura ljudske ličnosti.

Teorija aktiviteta je više konceptualni okvir nego specifična teorija u pogledu povezanosti između društvenoistorijskih procesa i individualnog funkcionisanja, a da bismo razumeli konkretni kulturni karakter psiholoških fenomena moramo objasniti specifične i osobene načine na koje populacija ljudi organizuje značajne oblasti života, kao što su rad, obrazovanje, zdravstvena zaštita, religija, umetnost, porodica, i načine na koje se ove društveno organizovane aktivnosti ponavljaju u pojmovima i psihološkim fenomenima. Da bismo razumeli konkretni kulturni karakter emocija potrebno je objasniti povezanost emocija sa načinom na koji ljudi rade, misle i na koji su uronjeni u društvenu aktivnost. Da bismo to postigli razmotrićemo najpre neke karakteristike emocija.

Kultura i specifične karakteristike emocija

Emocije imaju sledeće karakteristike: kvalitet, intenzitet, bihejvioralnu ekspresiju i organizaciju. Analiziraćemo ove karakteristike emocija jer smatramo da baš one i odražavaju kulturnu delatnost i pojmove.

Kvalitet

Poreklo emocija se zasniva na nekoliko koncepata, ne jednom. Ovo uključuje razumevanje neposrednih stimulusa (događaj, predmet, osobu, ponašanje) koji se suočava sa nama samima, društveni kontekst u kome se stimulus događa, potrebe i sposobnosti individue.

Po društvenom konstruktivizmu, emocije su okarakterisane stavovima, verovanjima, procenama, željama, sadržajima koji nisu prirodni, već su determinisani od strane sistema kulturnih verovanja, vrednosti i moralnih vrednosti posebnih društava (Ratner, 2000). Ovo ćemo najbolje razumeti kroz primer neke konkretne emocije, pr. ljubavi.

Ljubav može imati različite kvalitete u zavisnosti od kulturnih pojmova ličnosti, privatnosti, javnog života, religije, senzualnog zadovoljstva.

Istorijski, najmanje tri vrste ljubavi (između odraslih) možemo razlikovati u zapadnim kulturama (Ratner, 2000).

Romantična ljubav koja se javlja između aristokratije tokom srednjeg veka. Podrazumevala je odanost između viteza i udate plemkinje. Preljubnička, tajanstvena i vezana za sporadične susrete, aseksualna, ispunjenja čežnjom za svojom ljubavi. Dvorska ljubav.

Ljubav koja se javlja između pada feudalizma i nastajanja industrijskog kapitalizma. Ljubav je bila najpre duhovna bliskost, razumna, prijateljska, koja se postepeno razvijala sa upoznavanjem karaktera osobe i dela. Ona je bila racionalnog, rezervisanog kvaliteta i smatrana je mnogo iskrenijom i trajnijom od strasne romantične ljubavi. Suprotno od dvorske ljubavi, ova je bila moralna i oplemenjena kroz posvećenost i brigu za drugog.

Moderna romantična ljubav. Javlja se sa pojavom kapitalističke ekonomije. Ova ljubav je strastvena, senzualna, spontana, neodoljiva. Idiosinkratične crte kao što su smisao za humor, dinamičnost, strpljivost, rekreaciona interesovanja zamenjuju moralni kriterijum kao osnovu za atraktivnost.

Ove različite forme ljubavi odražavaju različite kulturne pojmove i delatnosti.

U feudalizmu kulturni pojmovi vode članove plemsta da traže tragičnu, neostvorenu, rizičnu ljubav u nezakonitim, preljubničkim vezama. Takve skrivene, sporadične veze ne izazivaju i stimulišu ljubav prirodno; njihova sposobnost da to rade zasnovana je na kulturnom verovanju da ljubav treba biti neostvorena, da je ljubav intenzivnija ako je neostvorena, i da neostvorenu, tragičnu ljubav treba tražiti u preljubničkim vezama između žene i muškarca različitih socijalnih staleža. Romantična ljubav između feudalne aristokratije ponavlja aristokratske društvene veze. Ljubav koja se razvija u feudalnom sistemu karakteriše se posvećivanjem sebe i služenjem ljubavnici, čime vitez postaje njen podanik, što je u doba feudalizma bila karakteristika vazala. Takođe su i vitezovi kvaliteti odanosti i lojalnosti bili visoko cenjeni (Ratner, 2000).

Različit kvalitet moderne ljubavi je stvoren sledećim verovanjima: osoba nije kompletna ako nema svog ljubavog partnera; ljubav uključuje deljenje intimnih mišljenja i osećanja, nesposobnost da se ovo radi je u

suprotnosti sa ljubavlju; intiman, konstantan kontakt je neophodan sastojak ljubavi; veća odvojenost umanjuje ljubav; romantična ljubav je izazvana idiosinkratičnim osobinama, ne moralnim karakterom; romantična ljubav je senzualno osećanje...

Moderna romantična ljubav je bila osmišljena od strane drugačijeg staleža, buržoazije, koja je bila uključena u nove ekonomske delatnosti. Individualizovana priroda njene ekonomske delatnosti je bila ponovljena u individualističkim kvalitetima romantične ljubavi. Kako Leach kaže (Leach, 1980; prema: Ratner, 2000): „Romantična ljubav se pojavila sa pojavom ekonomskog individualizma“. Illouz (Illouz, 1997; prema: Ratner, 2000) zapaža da strast, senzualnost, hedonizam i kvalitet spontanosti romantične ljubavi odlikavaju rani konzumerizam dvadesetog veka. Korisnik zahteva od proizvoda koji je promovisan korišćenjem marketinških strategija da stimuliše intenzivnu, spontanu, hedonističku želju za robom. Ovi kvaliteti osećanja su ponovljeni u intenzivnoj, spontanoj želji za partnerom u romantičnoj ljubavi.

Ovako različiti kulturni koncepti stvaraju potrebu za različitim vrstama ljubavi, utiču na to šta je podesno osećati, koje je prikladno ponašanje na neki znak, u kakvom okruženju treba ispoljiti određeno ponašanje, koje socijalne veze su neophodne da bi se doživeo kulturno specifičan kvalitet ljubavi.

Kvalitet emocija nije samo zasnovan na interpretaciji stvari i ljudi već i na kulturnim koncepcijama samih emocija. Folk teorije o ljubavi različitih istorijskih razdoblja prave njihove ljubavne kvalitete sasvim različitim (Kövecses, 1990; prema: Ratner, 2000). Emocije su sasvim različite između onih koji veruju da one moraju biti izražene i onih koji veruju da ih je opasno izraziti.

Glavna tačka teorije aktiviteta je da kulturni koncepti koji stvaraju psihološke fenomene nisu usamljeni i izolovani već da odslikavaju društvene veze kulturnih delatnosti.

Namera nam je bila da ovim primerima ilustrujemo da emocije imaju specifične kvalitete koji potiču od društvenih delatnosti i pojmova. Mada su puni, konkretni kvaliteti emocija kulturom specifikovani, neke transkulturne sličnosti između emocija se ne mogu poricati. Strah, radost, tuga, iznenađenje, frustracija, jasno je da postoji u svim društvima. Bilo da njihovo poreklo, može biti naučeno baš kao što je i spremanje hrane naučeno, univerzalni kvaliteti emocija su sasvim opšti i apstraktni. Oni daju malo informacija o aktuelnim doživljajima i iskustvima. Mi znamo da su svi ljudi srećni, tužni ili frustrirani kao i što znamo da svi ljudi jedu,

skrivaju delove svog tela odećom, traže sklonište, stvaraju porodice, govore jezik, stvaraju moralne kodove. Opšte, apstrakne emocionalne univerzalije ne osvetljavaju specifična emocionalna iskustva, kao što to radi kultura. Specifična emocionalna iskustva su jedino razumljiva u terminima kulturne delatnosti i pojmovima.

Intenzitet emocija

Intenzitet emocija zasnovan je na kognitivnim pojmovima kao i kvalitet. Ako pratimo naš primer sa ljubavlju, intenzitet ljubavi će zavistiti od stepena u kome partner zadovoljava kulturne ideje fizičke lepote, osobine, etnicitet, imućstvo i porodično poreklo. Intenzitet ljubavi takođe zavisi od stepena u kome se kulturne vrednosti označavaju kao značajnim za samopoštovanje i socijalni status.

Intenzitet emocija je takođe zasnovan i na etnoteorijama emocija – po nekim etnoteorijama da bi emocije bile zasnovane kao jake snage trebaju biti i intenzivne. Različiti kulturni pojmovi u pogledu važnosti događaja i prirode emocija stvaraju različite nivoe intenziteta emocija u različitim populacijama (Ratner, 2000).

Bihevioralna ekspresija emocija

Kulturne razlike u izražavanju emocija nastaju zbog postojanja različitih pravila o izražavanju emocija. Ova pravila se uče rano i utiču na to kako univerzalne emocionalne ekspresije trebaju biti modifikovane u zavisnosti od situacije. U odraslom dobu, aktiviraju se automatski. Ekman (Matsumoto, Juang, 2007) je u svojim istraživanjima pokazao da univerzalna, biološka, emocionalna ekspresija može interagovati sa kulturno različitim pravilima stvarajući tako pogodnu emocionalnu ekspresiju. On kaže da kada je emocija izazvana, poruka se šalje facijalnom afektivnom programu koji čuva prototipne facijalne konfiguracije za svaku univerzalnu emociju. Ova prototipna konfiguracija konstituiše univerzalni aspekt emocionalne ekspresije i urođena je. U isto vreme, poruka se šalje i delu mozga gde se čuvaju naučena kulturna pravila ispoljavanja. Rezultirajuća ekspresija predstavlja zajednički uticaj oba faktora. Kada pravila ispoljavanja ne modifikuju ekspresiju, univerzalna facijalna ekspresija emocija će biti ispoljena. Zavisno od društvenih okolnosti,

pravila ispoljavanja mogu neutralizovati, pojačati, umanjiti ili maskirati univerzalnu ekspresiju. Ovaj mehanizam objašnjava zašto i kako se ljudi razlikuju u njihovom emocionalnom izražavanju uprkos činjenici da dele istu ekspresivnu osnovu (Matsumoto, Juang, 2007).

U traganju za odgovorom na pitanje kako kultura utiče na emocionalno doživljavanje, Wierzbicka i Shwedwr (Wierzbicka, Shwedwr, 1994; prema: Matsumoto, Juang, 2007) koristeći se Funkcionalističkim pristupom, vide emocije kao set društveno oblikovanog skripta sastavljenog od psihološke, ponašajne i subjektivne komponente. Ovi skripti se razvijaju kod individualaca koji se enkultiviraju u njihovoj kulturi, gde su nerazmrsivo povezani sa kulturom u kojoj su, i sa kojom su u interakciji. Tako, emocije odslikavaju kulturno okruženje u kojoj se pojedinci razvijaju i žive, i one su integralni deo kulture kao i moralnost i etničnost. Zato što različite kulture imaju različite realnosti i ideale koje stvaraju različite psihološke potrebe i ciljeve, one stvaraju razlike u uobičajenim emocionalnim tendencijama.

Ovakve veze između emocija i njenih ekspresija stvaraju teškoću da saznamo šta odgovarajuće emocije predstavljaju u određenoj kulturi. Samo kroz interakciju sa ljudima možemo znati šta neka emocija izražava. Tako da i univerzalne ekspresije mogu imati različite uzroke i one same po sebi obezbeđuju vrlo malo informacija o emocijama.

Upravljanje emocijama

Način na koji ljudi upravljaju njihovim emocijama zasnovan je na kulturnim pojmovima o emocijama i njihovim fenomenima.

Ilongot ljudi sa Filipina imaju veliki strah od emocionalnog potencijala koji može da naruši društvene veze i zato se oni trenutno razrešavaju takvih emocija kako bi obezbedili i održali ljubazne odnose. Ovaj proces sprečava da se frustracija pretvori u bes. Oni na taj način ne ugušuju bes, već ga izbegavaju. Sa druge strane, nama je svojstveno da ostanemo ljuti duži period vremena i da se teže razljutimo. To je zato što mi često interpretiramo ponašanje kao da je motivisano ličnim crtama osobe koje su dosledne i trajne. Posledično, kada nas neko povredi mi predpostavljamo da je on loša osoba, a to opravdava trajanje naše ljutnje i stvaranje odbrane protiv napada za koji predpostavljamo da će se ponoviti. U drugačijim interpretacijama ljudskog ponašanja, kada smatramo da je motivisano njenim trenutnim stanjem pre nego trajnim ličnim crtama,

možemo pretpostaviti da je takvo ponašanje i bilo očekivano, a ta pretpostavka će umanjiti našu ljutnju (Ratner, 2000).

Organizacija emocija

Sličnosti i razlike koje date emocije imaju sa drugim emocijama se znatno razlikuju u različitim društvima: *Ifaluk* pleme doživljava razočarenje i strah kao slična osećanja, dok je kod nas doživljaj razočarenja i straha sasvim različit.

Ifaluk pleme takođe doživljava emociju nazvanu *fago* koja drži na okupu termine tugu, ljubav, poštovanje, zahvalnost. Ljubavni aspekt *fago* je povezan sa tugom, dok je ljubav u zapadnoj kulturi generalno radosno osećanje koje je različito od tuge. Ljubav može kulminirati tugom, ali narodi zapadne kulture pre razdvajaju ova dva osećanja nego što ih spajaju.

Način na koji se emocije spajaju ili razdvajaju od drugih emocija je važna odlika njenog kvaliteta. „Zapadna ljubav“ koja se razlikuje od tuge ima različit kvalitet od „*Ifaluk* ljubavi“ koja zahteva tugu. U životu *Ifaluk* plemena, ljubav je često prekinuta tragičnim događajem koji je boji tugom. Ljubav na zapadu se smatra protivnom frustracionim događajima i stoga se ovo osećanje razlikuje od tuge (Ratner, 2000).

Interakcija biološkog i kulturnog u emocijama

Ako postavimo problem tako da kulturna delatnost i pojmovi oblikuju kvalitet, intenzitet, ekspresiju, organizaciju, upravljanje emocijama, postavlja se pitanje kakvu onda ulogu igra biologija. Zagovornici smo shvatanja da biološki mehanizmi imaju malo, ili nimalo, udela u obrazovanju specifičnih karakteristika emocija i da za nastanak ovih karakteristika emocija kulturni procesi imaju glavnu, a biološki pomoćnu ulogu. Emocije nisu fizički nezavisne od bioloških procesa jer one zahtevaju fizički medijum kao i svi psihološki fenomeni. Tako da, emocije su funkcionalno autonomni biološki mehanizmi u smislu da su njihove specifične odlike determinisane kulturnim pre nego biološkim faktorima.

Emocije nastaju kada biološki programi opadaju u uticaju i kad su zamenjeni kognitivnim procesima koji posreduju između stimulusa i odgovora (Ratner, 2000).

Obrada informacija se povećava preko filogenetskog i ontogenetskog razvoja. Kod ljudi, kognitivna medijacija između stimulusa i odgovora je ekstenzivna i skoro potpuno zamenjuje automatske biološke programe kao determinante ponašanja (Schneirla, 1972; prema: Rather, 2000). Obimne kognitivne delatnosti su osnova kompleksnih, oblikovanih emocija (Solomon, 1978; prema: Ratner, 2000).

Kulturno kognitivna medijacija emocija se dešava u korteksu mozga. Korteks je po prirodi primarno prijemčiv za sva socijalna iskustva. Kortikalni centri su ekstremno receptivni za socijalna iskustva i njihov rast i organizacija odražava to. Korteks transmituje socijalna iskustva do mentalnih i fizičkih funkcija. Korteks je biološki Trojanski konj koji dovodi socijalne doživljaje unutar mentalnih i telesnih procesa (Ratner, 1991, prema: Ratner, 2000). Kortikalni centri dominiraju subkortikalnim oblastima i integrišu ih. Kortikalna dominacija subkortikalnim centrima dozvoljava socijalnim iskustvima da dominiraju psihološkim fenomenima, uključujući emocije. Niži moždani centri gube svoje prvobitne karakteristike koje su sada podvedene u mnogo moćnije kortikalne procese koje dobijaju socijalno kognitivne osobine (Ratner, 2000).

Schore objašnjava da su neuroni u korteksu u direktnoj vezi sa amigdalama, septalnom regijom, hipotalamusom i retikularnom formacijom i da tako nastaje orbitalna frontalna area cerebalnog korteksa koja kontroliše autonomni nervni sistem. Orbitofrontalni korteks reguliše hormonalne i neurohormonalne promene i isto tako pobuđuje reakcije, homeostatsku regulaciju, reguliše brzinu rada srca, temperaturu kože, krvni pritisak i emocionalni odgovor (Schore, 1994; prema: Ratner, 2000).

Kritični period sinaptičkog rasta i diferencijacije afektivnih regulativnih limbičkih struktura u prefrontalnom korteksu desne hemisfere počinje na kraju prve godine, i ovaj razvojni proces je pod snažnim uticajem stimulusa koji se ugrađuju u socioafektivnu transakciju dece i negovatelja (Schore, 1994; prema: Ratner, 2000).

Zato što korteks odslikava socijalna iskustva, unutrašnje reprezentacije spoljnih ljudskih veza, ima važnu intrapsihičku ulogu kao biološki regulator koji kontroliše psihološke procese (Schore, 1998; prema: Ratner, 2000).

Schore objašnjava kako se socijalno konstruisane kognitivne reprezentacije stvari transmituju preko kortikalnih centara do subkortikalnih procesa i verovatno determinišu emocionalnu reakciju. Unutrašnji radni modeli koji vode interpersonalna ponašanja i regulišu osećanja su uskladišteni u orbitofrontalnom korteksu desne hemisfere. Ova

informacija stiže do subkortikalnih struktura preko orbito – hipotalamusne veze i determiniše koji će posebni modul hipotalamičnog motivacionog sistema i verovatno koja će emocionalno – specifična akcija biti aktivirana spoljnom, socioafektivnom promenom stimulusa. Niži moždani centri recipročno šalju informacije koje stimulišu kortekst, tako da su u interakciji. Kortekst stvara emocije obezbeđujući neophodne informacije nižim moždanim centrima. Bez ovih informacija niži moždani centri ne bi verno posredovali emocije, već bi posredovali samo reflektivno ponašanje (Schore, 1998; prema: Ratner, 2000). Ovakva neurološka evidencija podržava koncepciju da su emocije osećajna strana kognicije pre nego da su to dva odvojena procesa.

“ Emocionalni centar”, limbički sistem, nije specifično posvećen osećanjima *per se*; on aktuelno procenjuje značenje ili vrednost stimulusa. Siegel (Siegel, 1999; prema: Ratner, 2000) objašnjava da limbički sistem koji se sastoji od amigdala, septalne areje, hipotalamusa i drugih struktura - obrađuje socijalne informacije, autobiografsku svest, evaluira značenje, usklađuje percepciju sa pamćenjem i ponašanjem , aktivira pobuđenje, uči i pamti informacije i usklađuje telesne odgovore i više kognitivne procese.

Prema tome, limbički sistem ne proizvodi osećanja kao specijalizovanu funkciju. Osećanja koja su posredovana limbičkim sistemom su pomoćna njegovoj primarnoj funkciji obrade informacija. Kako su emocije zasnovane na kognitivno – kortikalnim medijacijama, one nisu neposredne reakcije na spoljašnje stimulse ili unurašnje biološke mehanizme. Emocije nisu povezane u „jedan na jedan” vezi sa psihološkim prethodnicama i posledicama. Jedna emocija može biti povezana sa različitim psihološkim prethodnicima i posledicama. Obrnuto, različite emocije mogu počivati na istim psihološkim supstratima (Cacioppo, Klein, Bernston, Hatfield, 1993; prema: Ratner, 2000).

Društveni pojmovi determinišu specifične emocije koje su povezane sa posebnim psihološkim mehanizmima. Odsustvo „jedan na jedan” povezanosti između emocija i psiholoskih mehanizama znači da psihološki mehanizmi imaju malo determinišućeg uticaja nad karakteristikama emocija. Jedinu način kada bi psihološki mehanizmi mogli striktno uticati na karakteristike emocija je kada bi bili povezani sa specifičnim emocijama. Odsustvo takve izričitosti, jedan na jedan konekcije, lišava svaki specifični mehanizam od vršenja kontrole nad određenim emocijama.

U ovom delu rada dali smo jedan molekularniji pogled na prirodu veze kulture i emocija, odnosno, kako i gde se događa konekcija između biološkog i kulturnog uticaja. Pokazali smo da na specifične karakteristike emocija kultura ima većeg uticaja od biološke osnove kao i način na koji se kulturni uticaj ugrađuje u emocije.

Pomenuli smo da kritični period za rast i diferencijaciju afektivnog regulativnog limbičkog sistema počinje na kraju prve godine i da je ovaj razvojni proces pod snažnim uticajem stimulusa koji se ugrađuju u socioafektivnu transakciju dece i negovatelja.

U daljem delu rada ćemo sa ovog molekularnog pristupa preći na jedan molarniji pristup baveći se odnosom roditelja i dece, i nezamenljivom ulogom roditelja ili bliskih drugih u socijalizaciji emocija dece.

Socijalizacija emocija

Socijalizacija se primarno dešava kroz interpersonalne interakcije, između negovatelja i dece, i njen sadržaj je ukorenjen ispod ovih „lice u lice“ interakcija u kulturnu delatnost i pojmove. Ovo objašnjava zašto negovatelji u jednom društvu koriste slične obrasce i praksu socijalizacije koji se razlikuju od drugih u drugim društvima. Na primer, roditelji na Zapadu povlađuju dečjim emocijama i poklanjaju pažnju njihovim emocijama dok „ne – zapadni“ roditelji to često ne rade. *Kipsigis* ljudi Kenije nastoje da decu odvoje od emocija. Ovo doprinosi da deca ne naglašavaju lične, unutrašnje osobine i postanu više društveno orjentisani. Kroz socijalizaciju deca uče odgovarajuća pravila o osećanjima i tako se pripremaju da učestvuju u aktivnostima kad odrastu. Naravno, ovo nije jedina tehnika za socijalizaciju emocija. Emocije se takođe oblikuju u književnosti, igri, muzici, poeziji, televizijom, filmovima, gde deca imitiranjem stvaraju odgovarajuće emocije. Emocionalna socijalizacija uliva kulturno psihološke teme (Ratner, 2000).

Proces socijalizacije se može posmatrati kao aktivna rekonstrukcija roditeljske kulture koju potomci vrše rukovođeni iskusnijim socijalnim partnerima. To stanovište podrazumeva da je roditeljskim naporima da odgoje decu, na načine na koje će ih socijalizovati za određenu kulturu, uvek komplementarna aktivna uloga deteta (Valsiner, 1997).

Socijalizacija ne sme biti opažena kao ugrađivanje funkcija u pasivnog primaoca. Individue su aktivni učesnici u procesu socijalizacije. Oni daju sebe drugima i uvlače druge u sebe. Ovo je u potpunosti važi za

emocije kada idividue teže da imitiraju emocionalne reakcije koje su opazili kod drugih (Ratner, 2000).

Moglo bi se reći da roditelji obezbeđuju „građu“ iz koje deca grade sopstvenu ličnost na načine koji su, opšte uzev, prihvatljivi u datoj kulturi. Ovo stanovište koje naglašava sagraditeljstvo u detetovom razvoju omogućuje da kultura generacije dece nadraste roditeljsku kulturu. Bez obzira što roditelji organizuju detetovo životno okruženje na načine koji promovišu kulturno znanje koje žele da deca steknu, to znanje na novi način biva asimilovano u detetove internalizovane saznejne strukture. Istovremeno se i te saznejne strukture menjaju kako bi se akomodirale na kulturne promene. Ishod je taj da dete internalizuje uticaj kulture na neponovljivo svoj način, a ipak na sličan način na koja deca iste dobi asimiluju taj uticaj. Procesom zajedničkog učešća dolazi se do uzajamnog usklađivanja onog zajedničkog u saznanju pojedinca što je društveno značajno. Tako je autonomno ponašanje pojedinca rezultat socijalnog razvoja, koji poprima oblik internalizovanih, kolektivno uspostavljenih normi, pri čemu se zadržava spoljna regulativna funkcija tih normi i vrednosti. Tako kultura organizuje celokupan ljudski život, i to u dva vida – kao internalizovani (lični) vid kulture i kao kolektivan vid kulture (društvene norme i vrednosti koje okružuju pojedinca) (Valsiner, 1997).

Diskusija

Da bismo razumeli kakvo značenje emocija ima za neku kulturu potrebno je da budemo deo te kulture. Potrebno je da znamo kakvu funkciju određena emocija ima u datom društvu, potrebno je da „raspakujemo“ pojam kulture i vidimo koje su sve misli, ponašanja, ideali, verovanja jednog društva ugrađeni u nju. Razumevanje konkretnog kulturnog karaktera emocija zahteva objašnjenje njenih veza sa načinom na koji ljudi rade, misle i na koji su uronjeni u društvenu aktivnost. U skladu sa ovim saznanjem mogli bismo pretpostaviti da će upoznavanje specifičnog doprinosa kulture razvoju emocija biti najuspešnije ukoliko bi se istraživači jednog društva bavili proučavanjem emocija u njihovom društvu jer bi oni bili najviše u mogućnosti da razumeju kakvu funkciju ima određena emocija i na koji način je povezana sa njihovom kulturom.

Vigotski kaže da socijalizacija stvara nove društveno kognitivne fenomene, odnosno da se transformacija od nižih ka višim psihološkim

procesima dešava kroz socijalnu interakciju. Na tom putu od nižih ka višim psihološkim procesima ugrađuje se kultura. Postavlja se pitanje kako?

Mi smo uronjeni u kulturu. Od malih nogu, osobe koje brinu o nama, brinu i o tome da nas nauče određenim pravilima, normama, idealima i vrednostima sopstvenog društva. One nas uče šta je poželjno u datoj situaciji, a šta ne, kada ćemo i na koji način pokazati određenu emociju. Naravno, mi nismo samo pasivni primaoci, već i stvaraoci sopstvenih značenja, stvaraoci sopstvene kulture.

Možemo sebi postaviti pitanje, šta bi se desilo kada bi osoba bila lišena ovog društvenog uticaja? Kako bi izgledale naše emocije kada bi izostao uticaj kulture, kada ne bismo poznavali nikakva pravila o izražavanju emocija? Da li bi tada videli samo potpuni uticaj našeg biološkog nasleđa? Zasigurno možemo reći da bismo videli jedan siromašan repertoar emocija. Postoje istraživanja koja potvrđuju da su neke emocije univerzalne, kao što su tuga, strah, radost, ljutnja, gađenje, iznenađenje. Verovatno je bismo ove emocije mogli opaziti i kod osobe lišene "kulture". Ali šta je sa onim bogatim nasleđem koje nam daruju kulture? Sa njenim specifičnim doprinosom u pogledu kvaliteta, intenziteta, organizacije emocija? Zasigurno je da bi opazili jedno veliko siromaštvo emocionalnih reakcija, možda čak u tolikoj meri da bismo takvu osobu teško mogli nazvati ljudskim bićem.

Onda...da li nas kultura čini ljudskim bićima? Mislimo da je odgovor potvrđan. Data nam je neverovatna moć da svojim mislima, delima, osećanjima stvaramo kulturne proizvode, da se služimo njima, uživamo u njima. Ali to nije sve. Još smo i nagrađeni time da to što smo stvorili stvara naše misli, osećanja i dela. A povrh svega, iz ovog kruga ne možemo izaći, čak i kada bismo to i želeli.

Literatura

- Levi – Stros, K., Eribon, D. (1989). *Izbliza i izdaleka*. Svetlost. Sarajevo
- Matsumoto, R. D., Juang L. (2007). *Culture and Psychology*. Thomson Learning EMEA
- Outli, K. (2005). *Emocije – kratka istorija*. Clio
- Ratner, C. (2000). A cultural – psychological analysis of emotion. *Culture and Psychology*. Vol.6 (1), pp. 5 - 39

Valsiner, J. (1997). *Čovekov razvoj i kultura*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd

Ivana Simić, Jelisaveta Todorović

CULTURAL INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF EMOTION

Abstract

In this paper we will try to show how does culture affects development of emotions, their quality, intensity, behavioral expression, organization and management. Our intention is to present how and when the biological heritage that is indisputable in the development of emotion comes in the interaction with the culture and together affect the manifestation of emotions. In addition, we will speak about the most important agent that influences on the socialization of emotions, relationship parent - child, in which the parent is a medium through which culture achieves its influence on the development of emotions of children.

Keywords: *culture, emotion, development, relationship parent - child*